

С. 18–20; 3. Ивасенко Л.Е. Из истории создания грузовых люков транспортных самолетов // Дослідження з історії науки і техніки. Вип. 2. – К.: ІВЦ “Видавництво “Політехніка”. – С. 44–47. 4. Анисенко В.Г., Заярин В.М. “Восьмерка”. Первый “летающий кит” Антонова // Авиация и время. – 1996. – № 4. – С. 32–35. 5. Сovenko A.Ю., Заярин В.М. Ан-12: портрет в зрелом возрасте // Авиация и время. – 1995. – № 1. – С. 2–16. 6. Буцкий Е., Мороз С. Транспортный самолет Ан-12. – Казань: Вертикаль, 2004. – 88 с. 7. Ленский А.Г., Цыбин М.М. Военная авиация Отечества. Организация, вооружение, дислокация (1991/2000 г.г.): Справочник – СПб., 2004. – 112 с. 8. <http://www.sinodefence.com/airforce/airlift/y8.asp>; 9. <http://www.sinodefence.com/airforce/airlift/y8f600.asp>; 10. Заярин В.М., Краснощеков А.Н. Античный герой XX века // Авиация и время. – 1997. – № 5. – С. 4–20. 11. Заярин В., Удалов К. “Младшие братья” Ан-8 // Крылья Родины. – 2003. – № 9. – С. 9–18. 12. Заярин В.М., Сovenko A.Ю., Краснощеков А.Н. “Ты, как из сказки богатырь...” // Авиация и время. – 2000. – № 1. – С. 4–20, 37–40. 13. Елисаветский В., Фомин А. Второе рождение “Руслана” // Взлёт. – 2005. – № 10. – С. 24–27. 14. Печорина Н. Украинские предприятия в Жуковском // Военно-промышленный курьер. – 2005. – № 31 (99). – 24–30 августа.

УДК 355.48 (477) “1991/2005”

Я.Я. Романовський

Національна академія оборони України, м. Київ

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ КУЛЬТУРНО-ВИХОВНОЇ І ПРОСВІТНИЦЬКОЇ РОБОТИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ (1992–1994 рр.)

© Романовський Я.Я., 2006

Розглянуто діяльність державного і військового керівництва щодо становлення системи культурно-виховної і просвітницької роботи в Збройних силах України та передумов і соціально-політичних процесів, які вплинули на цей процес.

In the article the questions of activity of state and military guidance are examined in relation to becoming of the system of cultural and educational and elucidative work in Military Powers of Ukraine and pre-conditions and socio-political processes which influenced on this process.

Важливою складовою частиною діяльності державного та військового керівництва щодо розвитку культури в Збройних силах України (ЗСУ) є створення та забезпечення ефективного функціонування системи культурно-виховної і просвітницької роботи (КВПР), яка має в собі великий виховний та культурологічний потенціал, чітку інфраструктуру [4].

Зважаючи на важливе значення системи КВПР, науковий аналіз діяльності керівництва держави та ЗСУ, спрямованої на її становлення, вироблення на цій основі пропозицій щодо вдосконалення системи КВПР в ЗСУ, набувають особливого значення в сучасних умовах поширення і закріплення гуманістичних та соціальних цінностей у військах, гуманізації всіх сфер військової діяльності [10].

Частково подібний аналіз здійснювали Г. Темко, А. Папікян. Водночас донині дослідження процесу становлення системи КВПР в ЗСУ у 1991–1994 рр. не можна вважати всебічним, повним і завершеним. Залишаються недостатньо вивченими, систематизованими та проаналізованими передумови та соціально-політичні процеси, які вплинули на становлення системи КВПР в ЗСУ, внесок державного і військового керівництва в цей процес.

Отже, саме цьому присвячена стаття.

У 1991–1994 рр. військово-політичне керівництво держави в законодавчих актах визначило, що вдосконалення роботи з особовим складом ЗСУ повинно базуватись на засадах національного виховання [8, с. 52], як напряму військового виховання у ЗСУ, що був історично зумовлений, створений самим народом, як сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної поведінки та спрямовувався на організацію життєдіяльності військовослужбовців, під час якої засвоювалась духовна і матеріальна культура нації, формувалась національна свідомість і досягалась духовна єдність поколінь.

Ядром національного виховання була українська культура, з її народними піснями, танцями, святковими обрядами, звичаями, художніми виробами, іншими творчими проявами національного життя [9].

Такий загальний принцип національного виховання як культуровідповідність став визначальним у визначенні місця КВІР в ЗСУ, а саме в системі виховання.

Утверджені в державі нормативно-правові основи культурної політики для органів військового управління стали теоретичними засадами для практичної діяльності щодо формування системи КВІР в ЗСУ.

Першим практичним кроком щодо формування системи КВІР, було створення Центру технічних засобів і поліграфії Соціально-психологічної служби (СПС) ЗСУ. За Наказом МО України № 21 від 20 лютого 1992 р. відділення технічних засобів і поліграфічних робіт апарату помічника командуючого військами Київського ВО з роботи з особовим складом з підлеглими йому структурами (склад технічних засобів, кінобаза, 804 військовий завод) було перетворено в Центр технічних засобів і поліграфії СПС ЗСУ. Цим Наказом вводилась і відповідна організаційно-штатна структура.

Другим кроком військового керівництва стало закріплення в нормативно-правовій базі такого напрямку діяльності СПС кожного військового формування, як культурно-виховної та духовно-просвітницької роботи. Концепції соціально-психологічної служби Збройних сил України визначили основні зусилля в цьому напрямку діяльності спрямувати на:

формування і розвиток у військовослужбовців загальнолюдських ціннісних орієнтацій, національної гідності і гордості, культури міжнаціональних відносин, патріотизму, готовності до захисту Української держави та народу України;

подолання стереотипів ідеології класової боротьби, що сформувала в суспільстві репресивний стиль спілкування; сприяння задоволенню релігійних потреб віруючих;

роз'яснення особовому складові концепції розбудови військових формувань України, положень про неприпустимість створення партійних структур у військових колективах, про їх неучасть у боротьбі за політичну владу;

забезпечення необхідних умов для відродження і зростання національної свідомості;

формування та розвиток у воїнів гуманістичного світогляду, національної і правової свідомості;

організацію аналізу і оцінювання дозвілля, розвиток художньої самодіяльної творчості військовослужбовців та їх сімей;

народознавче та ергономічне забезпечення розроблення нового екіпірування та військових ритуалів ЗСУ.

Концепція в своїй основі закладала демократичний принцип управління КВІР та принцип інтеграції цивільної і військової освіти в підготовці фахівців. Так, наприклад, щодо військових ЗМІ СПС повинна була здійснювати функції узгодження спільних зусиль у галузі соціально-психологічної і культурно-просвітницької роботи, виховання та інформування військовиків, робітників і службовців ЗСУ [3].

Наступним, практичним кроком становлення системи КВІР в ЗСУ стало організування 22 квітня 1992 р. загальної структури СПС ЗСУ як органу управління, в якій значне місце відводилось елементам системи КВІР. З цієї дати розпочалася практична робота органів СПС щодо формування системи КВІР в військах.

З метою налагодження книговидання, поліпшення інформаційного обслуговування в ЗСУ, забезпечення військових бібліотек літературою, органи військового управління 03.04.1992 р. підпоряд-

кували філіал Військового видавництва колишнього МО СРСР МО України, створивши на його базі Військове видавництво України “Варта” та поклали загальне керівництво видавництвом на начальника СПУ МОУ [5, арк. 166], а з 25.05.1993 р. на начальника ГШ ЗСУ [6, арк. 89],

6 червня 1992 р. заснували радіостанцію МОУ та редакцію телевізійних радіопрограм [7, арк. 59]. Одним із основних завдань військових ЗМІ, відповідно до Наказу МОУ від 20.01.1994 р. “Про Концепцію розвитку системи засобів масової інформації Збройних сил України”, стало висвітлення культурного життя військовослужбовців.

Усвідомлюючи значну роль у вихованні військовослужбовців музики і пісні, які упродовж століть вбирали по краплині народний героїзм та мудрість і випромінювали їх потужними струменями натхнення у часи лихоліть, органи військового управління 12.07.1992 р. сформували Військово-оркестрову службу Збройних сил України у складі Головного штабу ЗСУ.

У вересні 1992 р. створили Зразково-показовий оркестр, який став провідним творчим колективом України. І першим твором, який він виконав, був Гімн України, виконання якого у ЗСУ було введено ще 20.02.1992 р. Наказом МО України № 16.

В оркестрі було зібрано понад 100 музикантів, об’єднаних в різножанрові групи: духовий оркестр, репертуар якого складався з творів українських та закордонних композиторів; естрадний оркестр (біг-бенд), що виконував джазові композиції та популярну естрадну музику; джаз-бенд (діксіленд), виконував традиційну джазову музику; фольклорний гурт – це солісти-вокалісти й народна танцювальна група.

Діяльність оркестру була різноманітною: виступи в багатьох частинах та навчальних закладах Збройних сил, на радіо, телебаченні, обслуговування візитів іноземних урядових делегацій, участь у фестивалях, конкурсах, марш-парадах, плац-концертах.

З квітня 1993 р., під керівництвом начальника оркестру В. Яковенко, музика оркестру лунала на фестивалі “Тріанта” в Нідерландах, на відкритті меморіального комплексу загиблим за незалежність України в Кракові. Крім того український колектив став лауреатом премії польського фестивалю “Золота ліра”, отримав приз глядацьких симпатій у Швеції, а також титул почесного оркестру французького міста Тараскона [2].

Став відомим і оркестр Почесної варти України, сформований у 1992 р. У складі колективу було 70 музикантів. Оркестр виконував завдання державного значення: офіційні зустрічі президентів зарубіжних країн, міністрів оборони, урядових делегацій, виконання всіх військових музичних церемоніалів.

Органи військового управління також звернули увагу на Ансамбль пісні і танцю Київського ВО, гастрольна діяльність якого сприяла зміцненню дружби та порозумінню між народами, пропаганді української культури. 13 вересня 1993 р. сформувавши комісію з реформування Ансамблю пісні і танцю Київського ВО, СПУ МОУ почало створення Ансамблю пісні і танцю ЗСУ. Особовий склад Ансамблю пісні і танцю Київського ВО в кількості 70 осіб, із них 2 офіцери, 18 сержантів і старшин та 50 службовців ЗСУ, перейшли у штат Ансамблю пісні і танцю ЗСУ, який було збільшено до 155 осіб із них 3 офіцери, 44 сержантів і старшин та 108 службовців ЗСУ.

Багато складних проблем постало перед українським театральним мистецтвом. Незалежна Україна отримала у спадок значну частину зросійщених театрів, зокрема і Драматичний театр Прикарпатського ВО. Здобуття Україною незалежності в 1991 р. у Драматичному театрі зустріли піднесено. В творчому житті театру умовно розпочався I його етап (серпень 1991 р. – грудень 1992 р.) – реформування театру. Колектив театру продовжував активну творчу роботу, основним завданням якого стало – стати театром ЗСУ.

Характерними рисами діяльності театру перших років незалежності є творчий пошук репертуару, який відповідав би завданням розбудови національної армії. Посилена була його історична ділянка (“Василько – князь Терехівський” постановник С. Ваврик). Відбувся пошук української драматургії.

Труднощами, з якими на своєму шляху стикнулися у театрі, були незадовільне володіння артистами літературною українською мовою; незначна кількість вітчизняних п’єс на армійську тематику; зміна керівництва та режисури театру.

Велика заслуга в подальшому розвитку армійського театру належала режисеру В. Щербакову. По-перше, він налагодив систему навчання артистів української мови. По-друге, в театральній творчості звернувся до вітчизняної класики, а з часом і до світової. Його сцена стала експериментальним майданчиком. Розуміючи неможливість втрати значної кількості російськомовного глядача, режисер частину вистав ставить російською мовою, чим стримує фінансову кризу в театрі та надає можливість вижити артистам. По-третє, режисер намагається відродити в театрі головний принцип його існування: “Бути театром про армію і театром для армії”. Він здійснив понад 50 режисерських постановок, з яких 80 % патріотичного спрямування.

Позитивним досвідом співпраці МОУ з Національною кінематекою України в 1992 р. стала робота з створення науково-пізнавальних і освітніх кінофільмів для КВІР з особовим складом ЗСУ. Серед них серіали “Золоте стремено” – 12 фільмів, “Невідома Україна” – 108 фільмів. На жаль кінофільми на кінобазі МО України так і не потрапили, відповідно і особовий склад їх не побачив.

Для забезпечення ЗСУ високоякісними художніми та хронікально-документальними фільмами СПУ МОУ 28 жовтня 1992 р. навіть створило комісію з відбору стрічок, яку очолив начальник відділу народознавства, КВІР – заступник начальника СПУ П. Костюк .

Доречно буде навести приклад діяльності МОУ щодо відновлення національних військових традицій, а саме встановлення ритуалу прийняття військової присяги. В 1991 р. Міністерство оборони надіслало в Кабінет Міністрів пропозиції “Про положення про порядок прийняття військової присяги”, в якому пропонувалось для віруючих військовослужбовців ритуал доповнити тим, що під час промови тексту військової присяги військовослужбовець кладе ліву руку на Біблію і тримає її на святій книзі до кінця тексту присяги, а під час цілування національного прапора священнослужитель освячує військовослужбовця, котрий стоїть на коліні, осіняє його Святим Хрестом.

Першими паростками в справі становлення військово-музейної діяльності стала робота дирекції Національного музею історії України під керівництвом І. Кардаша, яка 15.06.1992 р. за допомогою МОУ створила у музеї виставку: “Україна – шлях до незалежності”. Для чого зібрала копії документів, наказів, директив, ескізи військових одностроїв, знаків розрізнення, текст Військової присяги, особисті речі та документи першого МО незалежної України пана К. Морозова, що свідчили про перші кроки формування ЗСУ.

Важливим чинником становлення системи КВІР в ЗСУ стало формування її нормативно-правової бази. 1 лютого 1994 р. вводиться в дію Директива МО № Д-6 “Про організацію культурно-виховної, просвітницької роботи та дозвілля військовослужбовців, членів їх сімей, працівників Збройних Сил України”, в якій військове керівництво визначило такі елементи системи КВІР в ЗСУ, як: *об’єкт* КВІР в ЗСУ – військовослужбовці, члени їх сімей, працівники ЗСУ; *суб’єкт* КВІР в ЗСУ – керівний склад, офіцери штабів та служб, інженерно-технічний склад, структури виховної і соціально-психологічної роботи; *зміст системи* КВІР в ЗСУ повинен відповідати державній політиці в галузі оборони та військового будівництва; *форми, методи та засоби* КВІР в ЗСУ – організація любительських об’єднань клубів за інтересами; створення нових вистав та концертних програм, кінофільмів, зразків образотворчого мистецтва, народної творчості, розвиток всіх її видів і жанрів; створення постійно діючих колективів художньої самодіяльності у військових підрозділах, зміцнення зв’язків творчої інтелігенції з військовими колективами художньої самодіяльності, залучення працівників літератури та мистецтва України, творчої молоді, викладачів навчальних закладів культури та мистецтва України до культурно-шефської роботи серед воїнів; покращання рівня методичної роботи, вивчення та поширеного розповсюдження передового досвіду КВІР, посилення контролю за формуванням репертуару самодіяльної творчості; планування організації та проведення вечірнього часу, дозвілля у вихідні дні з використанням можливостей центрів культури, просвіти та дозвілля, клубів та бібліотек, народознавчих світлиць, програм передач телебачення та радіомовлення, шефських зв’язків з творчими спілками, громадськими та науково-освітніми закладами, музеями; у вечірній час передбачати заходи щодо роботи у гуртках (технічних, правових, художньої самодіяльності, народної творчості); у кожній частині (підрозділі) обладнати змістовну та естетично оформлену наочну агітацію з питань оборони і діяльності ЗСУ; щомісяця випускати стінгазети підрозділів, військових частин з проблем життя, бойової служби,

виховання, просвіти, дозвілля, узагальнення та пропаганди передового досвіду, фото, сатиричні газети, бойові аркуші, листи слави, передового досвіду тощо випускати за необхідності, як додаток до стінгазет; огляди-конкурси музеїв, кімнат історії частин, клубів та бібліотек, народознавчих світлиць, стінгазет, художньої самодіяльності проводити один раз за два роки у два етапи:

- перший – у частинах до Дня Незалежності України;
- другий – у видах ЗСУ, округах до Дня ЗСУ [1].

Принципово новим і безперечно головним у Директиві МО № Д–6 стало визначення української національної ідеї, національних та військових традицій, глибинних джерел культури народу України ідеологічною основою КВІР.

З метою підвищення якості КВІР в директиві була визначена система планування та підвищення фаху спеціалістів. Також цей документ вперше, з часу проголошення незалежності України, офіційно визначив не перешкоджати задоволенню військовослужбовцями своїх релігійних потреб.

Серед позитивних моментів діяльності СПС ЗСУ, щодо становлення системи КВІР в ЗСУ, варто відзначити те, що поряд із заходами суто організаційного характеру стосовно реформування та створення нових структур КВІР, у повсякденне життя ЗСУ впроваджувались нові знання про історію українських військових формувань, наполегливо прищеплювались національні історичні традиції військової служби. Прикладом є діяльність В. Муляви, котрий враховуючи історичну роль козацтва, як скарбниці військових традицій, у становленні державності та з метою їх відродження в Збройних силах, у 1992 р. почав розробляти проект відродження матеріальної та духовної культури українського козацтва. Результатом цієї діяльності 4 січня 1995 р. став Указ Президента України “Про відродження історико-культурних та господарських традицій Українського козацтва”, який відкрив значні можливості для використання військових традицій українського козацтва в КВІР.

Значну допомогу у вирішенні цих проблем надавали Всеукраїнське товариство “Просвіта” ім. Т. Шевченка, Товариство “Знання” України, громадські організації національно-патріотичного спрямування. Потрібно окремо виділити підтримку з боку української діаспори – як моральну, так і матеріальну. Наприклад, тільки завдяки допомозі такої громадської організації, як Львівське товариство “Просвіта”, яке неодноразово дарувало бібліотекам військових частин Львівського гарнізону твори Т. Шевченка, П. Загребельного, Л. Костенко, сучасного автора А. Содомори, в бібліотеках здійснювалось поповнення фонду. Відбувались тематичні виставки книжок: Т. Шевченка, літератури про Кобзаря, нових україномовних видань останніх років. Тематичні вечори вшанування пам’яті Героїв Крут, виводу військ з Афганістану. Поширювались знання з української мови, літератури.

Відповідно станом на лютий 1994 р., на нашу думку, у ЗСУ відбулось становлення системи КВІР, яке характеризувалось виникненням нової якості стану об’єкта – його складу та структури.

Процес становлення системи КВІР в ЗСУ та якісні перетворення, що існували, пропонується поділити на періоди:

I період 24.08.1991–20.02.1992 рр. – закладення правових основ КВІР у ЗС України;

II період 20.02.1992–05.02.1994 рр. – практичного формування основ системи КВІР у ЗС України.

Отже, основними напрямками діяльності державного та військового керівництва у становленні системи КВІР стали: формування нормативно-правової бази КВІР; структуризація системи КВІР в ЗСУ; створення нових військових установ культури; оптимізація чисельності військових установ та підрозділів культури; організація підвищення фаху військових спеціалістів КВІР; науково-методичне забезпечення організації КВІР; розвиток форм і методів КВІР.

Основними проблемами становлення системи КВІР в ЗСУ були: в Збройних силах не було створено ефективної вертикалі управління КВІР з наданням вищому щаблю всіх повноважень і відповідальності перед державними структурами за проведення культурної політики держави в Збройних силах. Наслідком бездіяльності, стало те, що, по-перше, ніхто не займався обліком та збереженням існуючої інфраструктури, по-друге, військові округи на свій розсуд почали реформувати структури КВІР, які залишились від ЗС СРСР, і по-третє, виконання плану скорочення чисельності ЗСУ подекуди здійснювали за рахунок сфери культури. Як приклад, в 1991 р. в військових формуваннях на теренах України нараховувалось 144 БО, БК, ОК, а внаслідок

реформаторської діяльності військових округів, їх чисельність вже у 1992 р. становила 97, у 1994 р. 79 одиниць; – ненадання належної уваги створенню чіткої системи підготовки кадрів КВПР; практичне ігнорування положень “Основ законодавства про культуру”, а саме таких її положень, як забезпечення свободи творчості, вільного розвитку культурно-мистецьких процесів. У ЗСУ залишилась адміністративно-командна система управління культурою, при якій відбувалось пряме втручання в репертуар театрів, творчих колективів.

1. Директива Міністра оборони України від 01 лютого 1994 р. № Д-6 “Про організацію культурно-виховної, просвітницької роботи та дозвілля військовослужбовців, членів їх сімей, працівників Збройних Сил України”. 2. Жицький П. Найкращий посол нашої держави // Військо України. – 1995. – № 1–2. – С. 40–41. 3. Концепція соціально-психологічної служби Збройних Сил України // Народна армія. – 1992. – 22 грудня. 4. Наказ Міністра оборони від 15.08.2001 № 277 “Про затвердження Цільової програми підтримки і розвитку культури у Збройних Силах України”; Проценко О.Г. Збірник нормативно-правових та керівних документів з питань організації виховної роботи у Збройних Силах України. – К.: Варта, 2002. – 99 с. 5. Наказ Міністра оборони України від 03.04.1992 р. № 44 “Про підпорядкування філіалу Воєнного видавництва колишнього МО СРСР МО України та створення на його базі Воєнного видавництва України “Варта” / ГДА МОУ, ф. 3697 (Управління справами Міністерства оборони України (військова частина А 0132); з 03.12.1997 року – Адміністрація Міністерства оборони України), оп. 19071, спр. 8.; Накази Міністра оборони України (копії) № 1–84, т. 1. 6. Наказ Міністра оборони України від 25.05.1993 р. № 110 “Про перерозподіл поліграфічної бази МО України” / ГДА МОУ, ф. 3697 (Управління справами Міністерства оборони України (військова частина А 0132); з 03.12.1997 року – Адміністрація Міністерства оборони України), оп. 19839, спр.7; Накази Міністра оборони України № 103–115. 7. Наказ Міністра оборони України від 06.06.1992 р. № 96 “Про створення радіостанції Міністерства оборони України і редакції телепрограм” / ГДА МОУ, ф. 3697 (Управління справами Міністерства оборони України (військова частина А 0132); з 03.12.1997 року – Адміністрація Міністерства оборони України), оп. 19071, спр. 9; Накази Міністра оборони України (копії) № 85–168, т. 2. 8. Темко Г.Д. Виховна робота в Збройних Силах України: історія і сучасність: Монографія. – К.: Варта, 1996. – 146 с. 9. Темко Г. Головні напрями культурно-виховної роботи у Збройних силах України // Народна армія. – 1996. – 18 травня. 10. Указ Президента України від 12 січня 2004 року № 28/2004 “Про Концепцію гуманітарного і соціального розвитку у Збройних Силах України”// Армія України. – 2004. – 10 лютого.